

УДК 316.6

Системна модель соціально-психологічних чинників ставлення молодших школярів до особистої власності

Сухаревська О.О.

У статті розглядається ставлення до власності як категорія, яка передає взаємозв'язок інтра-, та інтеріндивідної реальності відносин власності. Висвітлюється системний підхід до соціально-психологічних чинників ставлення особистості до власності, різні підходи до їх класифікації. Видокремлюється системне бачення чинників формування ставлення. Дана характеристика соціально – психологічним чинникам, які можуть впливати на ставлення особистості до власності. Показано, що співвідношення і конфігурація структурних компонентів всередині системи ставлення - це один з провідних чинників формування й розвитку самого ставлення.

Ключові слова: чинники, фактори, детермінанти ставлення, системний підхід, інститути, агенти ставлення.

В статье рассматривается отношение к собственности как категория, которая передает взаимосвязь интра-, и интериндивидуальной реальности отношений к собственности. Освещается системный подход к социально – психологическим факторам отношения личности к собственности, различные подходы к их классификации. Подчеркивается системное видение факторов формирования отношения к собственности. Дана характеристика социально - психологическим детерминантам, которые могут влиять на отношение личности к собственности. Показано, что соотношение и конфигурация структурных компонентов внутри системы отношений - это один из ведущих факторов формирования и развития самого отношения. Ключевые слова: факторы, детерминанты отношения, системный подход, институты, агенты отношения.

The present article focuses on the attitude to the property as to the category that conveys the relationship of intra- and inter-individual reality of the property relations. The article highlights a system approach to social and psychological factors of the personality attitude toward the property, different approaches to their classification. The system vision of the attitude formation factors is emphasized. The social and psychological factors that can affect the attitude of the personality toward the property are characterized. It is shown that the correlation and configuration of the structural components inside the system of the attitude is one of the key factors in the formation and development of the attitude itself.

Keywords: factors, determinants of attitudes, systems approach, institutions, agents of attitude.

Особливості ставлення особистості на сучасному етапі визначаються насамперед тим, що цей процес відбувається в умовах загальної соціально-економічної кризи нашого суспільства на фоні суперечливих світових тенденцій глобалізації. Серед чинників ставлення поглибленого наукового вивчення вимагають ті із них, які можна цілеспрямовано вдосконалювати з метою формування економічної соціалізації, ставлення особистості до власності.

Вітчизняні та зарубіжні вчені вивчали проблематику соціалізації особистості (В. Абраменкова, У. Бронфенбреннер, І. Кон, В. Кудрявцев, М. Мід, В. Мухіна, Л. Обухова, М. Осоріна, Е. Субботський, Д. Фельдштейн та ін.). Однак, виведені ними концепції, на нашу думку, містять певні розбіжності, зокрема, вони по-різному пояснюють зміст, інституції, чинники ставлення та критерії її успішності. Простежується неоднозначність тлумачення факторів впливу на ставлення та соціального дорослішання особистості. Але наш ракурс даної проблеми вивчається вперше: ми досліджуємо соціально-психологічні детермінанти ставлення особистості до власності. В даній статті висвітлюється системний підхід до соціально-психологічних чинників ставлення особистості до власності.

Результати теоретичного аналізу проблеми

У економічній психології чинники трактуються як численні обставини, за яких створюються умови для перебігу процесів ставлення. Формування економічно свідомої та соціально активної особистості зумовлюється багатьма соціально – психологічними чинниками: соціально-середовищними, соціально-демографічними і індивідуально-психологічними характеристиками, а також сенсожиттєвими і ціннісно-етичними орієнтаціями суб'єкта [13, С.81]. У дослідженні чинників соціалізації молодших школярів важливу роль відіграли праці Н.І.Гуткіної, Л.І.Божович, які займалися дослідженням проблеми адаптації молодших школярів. Дослідження Т.Т.Кравцова, а також Є.С.Кравцової, які розглядають систему взаємовідносин дитини з оточуючим світом. Л. Орбан-Лембрик, І. Пасічник, К. Роджерс, М. Савчин наголошують на внутрішній активності індивіда та великому значенні творчих якостей під час соціального та психологічного розвитку. Різні аспекти соціалізації з урахуванням макро-, мікро-, мезофакторів отримали свій відбиток у роботах С.А. Рубінштейна, Л.С. Виготського, П.П. Блонського, С.П. Шацького. Аналіз літератури з проблеми економічної соціалізації [1, 2, 11, 13] показує, що дослідники зосереджують увагу переважно на процесуальних питаннях, на тому, зокрема, які стадії проходять діти, осмислюючи економічні реалії, як і коли вони включаються в економічну сферу життя. Чинник – поняття, похідне від поняття «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто, те, що чинить, здійснює вплив, діюче». Серед синонімів цього поняття – поняття «фактор», яке походить від латинського слова «fascere» («діяти», «виробляти», «примножувати»). У економічній психології чинники

соціалізації трактується як численні обставини, за яких створюються умови для перебігу процесів соціалізації. Ці чинники відображаються в основних новоутвореннях кожної вікової стадії [13, с. 81]. Формування економічно свідомої та соціально активної особистості зумовлюється багатьма соціально – психологічними чинниками: соціально-середовищними, соціально-демографічними і індивідуально-психологічними характеристиками, а також сенсожиттєвими і ціннісно-етичними орієнтаціями суб'єкта [11]. З точки зору структурно-системного підходу, економічну соціалізацію особистості слід розглядати як цілісну систему, до якої належать дві групи психологічних чинників: зовнішні або екзопсихічні (цінності економічної інституції суспільства) і внутрішні або ендопсихічні (потребово-мотиваційна система індивіда)[13]. (О. Лазурський, С. Рубінштейн, К. Платонов, О. Леонтьєв та інші), які об'єднуються в дві групи психологічних комплексів: екзокомплекс та ендокомплекс. Внутрішній чинник - міститься всередині будь-чого; протилежний зовнішньому, обернений усередину чогось. Внутрішній чинник соціалізації має своїм підґрунтям психологічну самоідентифікацію особистості її самооцінки, систему життєвих цілей і відповідає потребам, інтересам та моральним цінностям цієї особистості, це ставлення до власності через свідомість особистості. Зовнішній чинник – міститься зовні; протилежний внутрішньому. Зовнішній чинник соціалізації – це вплив інститутів соціалізації на засвоєння особистістю соціальних ролей, духовної культури, соціального досвіду, становлення особистості, засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки. На формування соціалізації особистості впливають внутрішні (самосвідомість, досвід особистості, рефлексія) чинники та зовнішні (інститути соціалізації): інститут сім'ї, інститут освіти, інститут релігії, інститут культури, особливості ставлення). До внутрішніх чинників ставлення до власності молодших школярів належать: самосвідомість, досвід особистості, рефлексія, темперамент, характер, здоров'є, особливості ставлення; до зовнішніх чинників : інститут сім'ї, інститут освіти, інститут релігії, інститут культури. Взаємодія яких визначає динамічну спрямованість розвитку. У вітчизняній і зарубіжній науці існують різні класифікації чинників соціалізації. А.В.Мудрик виокремлює три групи чинників соціалізації особистості [4].

Макрочинники – космос, планета, світ, країна, суспільство, держава.

Мезочинники - це детермінанти соціалізації особистості, обумовлені її проживанням у складі суспільностей середньої величини.

Мікрочинники - це детермінанти соціалізації особистості, що ставляться до виховання й навчання людей у малих групах (родині, трудовому колективі, релігійній організації, навчальному закладі й т.п.).

На сьогоднішній день впливовою є модель екологічних систем американського психолога Урі Бронфенбреннера, в якій представлено систему чинників соціалізації особистості як взаємодію об'єктивних особливостей її соціального оточення і суб'єктивних процесів та переживань. На думку вченого, оскільки оточення постійно змінюється, процес соціалізації ніколи не завершується. Особистість, яка формується, активно реструктурує своє багаторівневе життєве середовище і в той же час на нього впливає це середовище, його елементи і взаємозв'язки між ними. Соціальне середовище має чотири рівні: 1) мікросистема (найближче оточення людини); 2) мезосистема (взаємовідносини між різними сферами мікросистеми); 3) екзосистема(елементи соціального середовища, до яких індивід безпосередньо не відноситься, але, які впливають на нього); 4) макросистема (соціокультурні норми, системи соціальних уявлень та установок, норми та правила соціальної поведінки, характерні певній субкультури). Ці рівні змальовуються у Бронфенбреннером [9] у вигляді концентричних кілець як вміщені одна в одну системи. Характерною особливістю цієї моделі є гнучкі прямі й зворотні зв'язки між цими чотирма системами, через які й здійснюється їх взаємодія. Згідно з екологічною моделлю У. Бронфенбреннера, найближчим оточенням, яке є чинником соціалізації особистості, є мікросистема, тобто всі ті, з ким вона вступає в близький контакт. Для більшості людей мікросистемою як найближчим рівнем чинників соціалізації, є сім'я, за нею йдуть друзі й школа. Інші компоненти це організації охорони здоров'я, релігійні групи, ігрові групи у дворі, інші соціальні групи, до яких належить особистість. Всі вони мають суттєві значення у формуванні особистості. Сукупність соціальних груп, які складають сферу спілкування індивіда, їх особливості, відмінності у рівні соціального розвитку, в практиці соціальних зв'язків і відносин всередині них мають великий вплив. Безпосереднє середовище - друзі, знайомі, сім'я, все, що складає сферу міжособистісного спілкування здійснює вплив на розвиток особистості, формує її якість. Мезосистема, або другий рівень умов, з якими взаємодіє індивід, утворюється взаємозв'язками двох або більше елементів мікросистеми. Екзосистема включає в себе елементи оточуючого середовища, в якому особистість не грає активну роль, проте воно здійснює на неї великий вплив. Макросистема – це соціетальний рівень культури суспільства. Це зовнішній рівень, який пов'язаний з соціальним оточенням індивіда через посередництво інших рівней. Зазначені рівні чинників соціалізації особистості тісно взаємопов'язані, здійснюють активний вплив один на одне. Чинники макросистеми стають чинниками соціалізації індивідів через вплетення цінностей соціетального рівня у безпосереднє оточення, бо тільки у сфері безпосереднього міжособистісного спілкування діють механізми, які здатні забезпечити процес інтеріоризації, тобто переведення зовнішніх соціальних зв'язків у внутрішні психологічні властивості [13, с 84]. Соціалізація індивіда в аспекті зовнішніх детермінант є процесом формування екзопсихічних його виявлень, тобто таких психічних феноменів, зміст яких визначається ставленням його до зовнішніх об'єктів, які він виокремлює і оцінює («умови життя», С. Рубінштейн). Детермінація процесу соціалізації цінностями

суспільства опосередковується внутрішніми психологічними особливостями людини, її потребою системою. Зовнішні та внутрішні чинники тісно взаємопов'язані між собою

Особливе значення для соціального розвитку дітей має процес формування їх ціннісних орієнтацій, які відображають внутрішню основу відношень до різноманітних цінностей матеріального, морального і духовного порядку. Ціннісні орієнтації виявляються в ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості і є регулятором поведінки дітей. Якщо протягом тривалого часу при розгляді процесів соціалізації чинники тільки називалися, а в кращому разі моделювалися їх вплив на людину, то зараз частіше йдеться про те, що чинники соціалізації – це розвиваюче середовище, яке не є спонтанним і випадковим. Воно має бути спроектоване, добре організоване і побудоване. Основною вимогою до розвиваючого середовища є створення атмосфери, в якій пануватимуть гуманні відносини, довіра, безпека, можливість особового зростання. У ній мають бути закладені можливості для самореалізації свободи творчості, естетичного і етичного розвитку, отримання насолоди від сумісних дій і спілкування, від життєдіяльності в цілому. Зміст ставлення залежить і від такого важливого параметру, як соціальні інститути - системи спеціально утворених або таких, що приросто склалися, установ і органів, функціонування яких спрямоване на розвиток індивідів, насамперед шляхом освіти й виховання. Соціальні інститути забезпечують можливість членам суспільства задовольняти свої потреби, стабілізують соціальні відносини, сприяють узгодженості, інтегрованості членів суспільства. Найголовнішими соціальними інститутами, які пов'язані з реалізацією основних потреб суспільства є інститути сім'ї, освіти, які виконують функцію агентів соціалізації особистості. Тут термін «інститут» використовується в широкому соціологічному змісті як сформована в суспільстві форма відносин між людьми. Отже, кожен соціальний інститут характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, що забезпечують досягнення такої мети, набором соціальних позицій і ролей, типових для даного інституту. Важливим психологічним чинником ставлення до особистої власності виступають ціннісні орієнтації, як складають ядро особистості й лежать в основі всіх психологічних новоутворень особистості. Процес утворень нових ціннісних орієнтацій відбувається постійно під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Виконуючі роль проміжної ланки між суспільством і особистістю, цінності виступають одним із чинників ставлення до особистої власності молодших школярів; оскільки учні молодших класів, засвоюючи цінності, які уже сформовані у суспільстві, в подальшому реалізують їх у власному життєвому просторі. Залежно від того, як та чи інша форма виявленень відповідатиме вимог соціального середовища і потребові системи індивіда, здійснюватиметься й процес ставлення особистості. Велике значення для позитивного ставлення є мотиваційна готовність особистості, тобто позитивне ставлення до економічної діяльності, наявність пізнавального інтересу, потреба в інтелектуальній активності, в набуванні нових умінь, навичок. Серед великої кількості представлених у дослідженні чинників ставлення розглянемо саме ті, які є важливими саме у формуванні ставлення молодших школярів до особистої власності. Особливості ставлення до особистої власності як цілісної системи виявляється у зміні співвідношення основних структурних її компонентів (конативного, когнітивного, афективного). Взаємодія між ціма структурними компонентами системи ставлення, між соціальними і психологічними аспектами визначає тип ставлення молодшого школяра (позитивно - дбайливий, позитивно – зацікавлений, байдужий, негативний). Тому зміна співвідношення структурних компонентів системи ставлення молодшого школяра до особистої власності розглядається нами як внутрисистемний чинник ставлення молодшого школяра до особистої власності. Співвідношення структурних компонентів системи ставлення може змінюватися в залежності від віку й статі. Тому вік і стать ми розглядаємо як наступний соціально - демографічний чинник ставлення молодшого школяра до особистої власності. У дослідженні особливостей економічної соціалізації О.В. Козловою [8] показано, як змінюється зміст компонентів економічних репрезентацій особистості в залежності від віку. Провідну роль в молодшому шкільному віці грає емоційна складова економічної соціалізації, а до кінця молодшого шкільного віку – когнітивна. Головна риса формування економічних уявлень у дітей полягає в прямо пропорційній залежності знання від досвіду включення дитини в систему економічних відносин. Специфіка окремих вікових етапів зумовлюється зростанням зовнішніх детермінант розвитку, які дедалі більш опосередковуються специфікою внутрішньої структури особистості. Статеву роль як один із найпоширеніших механізмів дитячого навчання статево визначеної поведінки дістає закріплення й уточнення у спілкуванні й діяльності з однолітками. Молодші школярі підкріплюють один в одного адекватну для статі поведінку, а неадекватні статево-рольові уявлення й орієнтація в колі ровесників зникають швидше, ніж за інших обставин. Хлопчики чутливіші за дівчаток до соціального тиску з боку однолітків при невластивій для їхньої статі поведінці. В багатьох дослідженнях підкреслюється, що у ранньому віці хлопчики виявляється більша схильність до конструктивної діяльності, ніж у дівчаток. Статеві відмінності у поведінці яскраво помітні, коли аналізують сумісну з дорослими діяльність дітей обох статей. Особистість як носій власної економічної культури і суб'єкт економіки сама виступає в ролі найважливішої детермінанти економічних процесів, в нашому випадку - чинником ставлення до особистої власності. Її дії органічно вплетені в механізм функціонування різноманітних соціальних систем (підприємство, населений пункт тощо). Отже, одним із внутрішніх чинників виступає сама особистість зі своїм внутрішнім «Я». В результаті систематичного виховання й формування економічної культури дитина набуває здібності керувати своєю поведінкою, узгоджувати її з вимогами інших людей, сприймати оточуючий світ, реалії життя. Сім'я один із соціальних інститутів, який належить до

зовнішніх соціально - психологічних чинників формування ставлення до особистої власності і є головним на етапі молодшого шкільного віку. Сім'я традиційно розглядалася як найважливіший фактор й інструмент формування економічної культури, а відповідно й ставлення молодшого школяра до особистої власності. Це той соціально – психологічний простір, в якому утворюється вся система взаємовідносин дитини з батьками, іншими людьми, старшим поколінням, через які дитина усвідомлює широкий соціальний світ, який відзеркалюється в сімейних відносинах. Саме тут діти здобувають перші навички взаємодії, освоюють соціальні ролі, приймають вихідні норми й цінності. Особлива роль в перебігу формування економічної культури дитини належить економічній свідомості та економічній поведінці самих батьків. Дитина спостерігає та копіює зразки економічної поведінки батьків та засвоює сімейні цінності та настанови. На думку російської вченої Н.В. Мироманової [3] основними механізмами дитячо-батьківського засвоєння економічної поведінки виступають: наслідування поведінці батьків, особливо у ставленні до речей, майна, витрачання коштів на первинні потреби; переконання, як правило, у вигляді розповідей дорослих про те, як правильно заробляти і витрачати кошти; опіка батьків при спробі дітей самостійно вирішувати повсякденні економічні питання; участь в сімейній раді при вирішенні різних питань розподілу сімейного бюджету, визначення важливості покупок, планування відпочинку і т.п.; ідентифікація - коли дитина на основі власного досвіду і оцінок оточуючих, добровільно і усвідомлено «копіює» позиції, точки зору і вчинки своїх батьків в економічній сфері, повністю довіряючи їм. Стабільність сімейних стосунків, наявність повної сім'ї, спосіб життя сім'ї, адекватне ставлення до дитини, її можливостей – умови позитивного дбайливого ставлення до власності. Таким чином, в структурі соціального інституту сім'ї першочерговими є: сукупність суспільних цінностей (любов, ставлення до дітей, сімейні правила і обставини); по-друге, переплетіння різних соціальних статусів і ролей (статуси і ролі чоловіка і дружини, дитини, підлітка, братів, сестер та ін.), за допомогою яких здійснюється сімейне життя [5,8]. Система освіти виділяється як другий провідний інститут формування економічної культури й виховання, а відповідно й ставлення молодшого школяра до власності О.П. Белінська і О.О. Тихомандрицька виділяють наступні особливості цього інституту:

- цілеспрямований характер впливу. Ціллю освіти було відтворення існуючої суспільної системи;
- будь яка система освіти орієнтується на ідеальну модель. Освіта спрямована на наявність ідеального візерця, який потрібно отримати «на виході»;
- будь – який освітянський інститут втілює операційні критерії оцінки своєї діяльності, які розуміються як ступінь відповідальності того, що отримано;
- інститути освіти передбачають фіксацію термінів впливу і наявність штату професійних спеціалістів [2].

Інститут освіти – це система цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих з дітьми, самих дітей один з одним.

Саме в такій особистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно – ціннісної системи особистості дитини, виникає можливість для пред'явлення дітям значимих норм і способів поведінки. Школа повинна підготувати людину до життя в суспільстві в цілому. Вона задає дитині образи й зразки громадянина й тим сприяє (або перешкоджає) його входженню в громадське життя. Розширює можливості й уміння дитини в сфері спілкування й взаємодії, що виступає як найважливіший момент формування ставлення до особистої власності в молодшому шкільному віці. Особливу роль у процесі формування ставлення до особистої власності відіграють засоби масової комунікації, як зовнішні соціальні чинники. Серед них перше місце за своїм впливом на дітей посідають електронні засоби: інтернет, кіно, телебачення, відео, що витіснили собою друковані засоби. Масова комунікація стверджує ідеологію правлячих класів, здійснює соціальне регулювання й управління, поширює наукові знання і культуру, організовує розваги та інше. Вона відіграє велику роль у формуванні відповідних соціальних уявлень, орієнтації у соціумі, виборі певної групи, самоствердженні, емоційній розряд. У спілкуванні з однолітками молодші школярі задовольняють свої потреби щодо інформації, яка їх цікавить [4, 5, 8, 9, 14,16].

Будь-яке ставлення особистості до власності є інтегративним виявом взаємодії значної кількості чинників, що одночасно існують в умовах системи, яка перебуває в ситуації нестійкої рівноваги. Детермінантами ставлення особистості стають ті фактори, які наділяються нею значеннями і смислами, що відповідають її найбільш значимим потребам, інтересам, ідеалам, цінностям та ін. [6, 7, 16].

На основі аналізу цих джерел та власних міркувань ми вважаємо за доцільне спиратись на системне бачення чинників формування ставлення молодших школярів до власності. З огляду нових джерел видно, що всі чинники, описані вище, можна віднести до зовнішніх (інституційних), тобто тих, що є агентами соціалізації. Але нас цікавлять й соціально – психологічні чинники ставлення молодших школярів до особистої власності. Спираючись на розглянуті вище доробки науковців ми представимо системну модель детермінації ставлення молодших школярів до особистої власності соціально – психологічними чинниками:

- 1) зовнішні соціально – психологічні чинники (тип школи, виховання, позашкільні заклади, ЗМІ, комунікативні, соціально – економічний статус сім'ї, економічна культура сім'ї);
- 2) зовнішні соціально – демографічні чинники (вік, стать);
- 3) зовнішні особистісні чинники (статтеві ролі, соціальна позиція, соціальні якості, гендер);
- 4) внутрисистемні особистісні чинники:

а) конфігурація складових цієї системи (співвідношення компонентів системи ставлення молодших школярів до особистої власності);

б) обсяг і зміст ставлення молодших школярів до особистої власності

- кількість, обсяг смислових елементів уявлень про особисту власність молодших школярів – як когнітивна складова ставлення,

- розмаїття способів оперування цією власністю, мотивів володіння, користування, розпорядження нею (конативна або поведінкова складова),

- модальність ставлення до того, чим володію особисто «я» (або до чогось конкретного, наприклад, до особистих грошей, до особистих ідей тощо), а саме позитивна, нейтральна, амбівалентна («важко визначитись»), негативна модальність (афективна або емоційно – ціннісна складова ставлення).

Висновки: Одже, всі соціально – психологічні чинники ставлення молодших школярів до власності знаходяться в постійній взаємодії під впливом багатьох процесів і механізмів цілеспрямованого впливу, які за необхідністю включаються в процес ставлення. Формування ставлення молодшого школяра до власності відбувається завдяки механізму взаємозумовленості «зовнішніх» і «внутрішніх» детермінант процесу розвитку особистості в їх взаємодії, який пояснює безперервність процесу ставлення. Таким чином, зміст ставлення особистості до власності зумовлений зовнішніми (ставленням батьків до власності і про себе як власників, соціально-психологічними якостями особистості) і внутрісистемними (змістом, структурою, особливостями зв'язків у системі ставлення до особистої власності) соціально-психологічними чинниками.

Література

1. Авер'янова Г. М. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. Київ. ППП., 2005. С. 112 - 163.

2. Белинская Е. П. Социальная психология личности: учебное пособие для вузов / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. - М.: Аспект Пресс, 2001.-301 с.

3. Бояринцева А. В. Психологические проблемы экономической социализации. / А. В. Бояринцева. – М., Педагогика. 1994 №4. С. 12 - 18.

4. Введение в социальную педагогику / А.В.Мудрик. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 364 с

5. Высоцкий В.Б. Личностные и процессуальные условия формирования уверенности и правильности решения задачи: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 / Вячеслав Борисович Высоцкий. - М.: ИП РАН, 2001.

6. Дембицька Н. М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації української молоді (початок) / Н. М. Дембицька. - Соціальна психологія. – 2008. – № 2 (28). - С. 49 - 59.,

7. Добролюбов Н.А. О значении авторитета в воспитании / Н. А. Добролюбов.- Избр. Филос. Произведения. Т.1. – М., 1948. – С.57 – 82.

8. Козлова Е. В. Психологические особенности социализации на разных этапах детства. Дис. .... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Елена Владимировна Крзлова. – М. 1998. – 150 с.;

9. Крайг Г. Психология развития. / Г.Крайг.-СПб.1997.-998с.

10. Курята Ю.В. Характеристика основных чинників соціалізації дітей у сучасному суспільстві // Materiały II Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Wykształcenie i nauka bez granic – ‘2005”. Tom 19. Psychologia i socjologia. – Przemysł-Praha: Sp. Z o.o. “Nauka i studia”. – 2005. – S. 79–81.,

11. Ложкін Г.В., Економічна психологія / Г.В. Ложкін. – К., 2008. –464 с.

12. Москаленко В. В. Економічна культура особистості та її соціалізуюча функція / В. В. Москаленко, О. О. Міщенко // Економічна соціалізація молоді: соціально - психологічний аспект : наукове видання / [Білоконь І. В., Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. та ін.] ; заг. ред. В. В. Москаленко. - К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – С. 57–105.

13. Москаленко В.В. Соціалізація особистості / В.В. Москаленко. – К., Український центр політичного менеджменту, 2013 р. – 538 с.

14. Пилипенко Л. Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді / Л.Пилипенко // Соціальна – психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С. Д., Циби В. Т., Шайгородського Ю. Ж. та ін.. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. –С. 258-269.

15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. СПб.: Питер, 2004. – 713с.

16. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації : монографія / Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін. ; за наук. редакцією В.В. Москаленко. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012

Literatura

1. Averk'yanova H. M. Osoblyvosti ekonomichnoyi sotsializatsiyi molodi v umovakh transformatsiyi suspil'stva. / H. M. Averk'yanova, N. M. Dembyts'ka, V. V. Moskalenko. Kyiv. PPP., 2005. S. 112 - 163.

2. Belynskaya E. P. Sotsyal'naya psikhologhiya lychnosti: uchebnoe posobyе dlya vuzov / E. P. Belynskaya, O. A. Tykhomandrytskaya. - M.: Aspekt Press, 2001.-301 s.

3. Boyaryntseva A. V. *Psykholohycheskye problemi ekonomycheskoy sotsyalyzatsyy*. / A. V. Boyaryntseva. – M., Pedahohyka. 1994, №4. S. 12 - 18.
4. *Vvedeniye v sotsyal'nyuy pedahohyku* / A.V.Mudryk. – M.: Ynstytut praktycheskoy psykholohyy, 1997. – 364 s
5. Visotskiy V.B. Lychnostnie y protsessual'nie uslovyuya formirovaniya uverennosti y pravyl'nosti resheniya zadachy: dys. ... kandydata psykhol. nauk: 19.00.01 /Vyacheslav Borysovykh Visotskiy. - M.: YP RAN, 2001.
6. Dembyts'ka N. M. Sotsial'no-psykholohichni problemy ekonomichnoyi sotsializatsiyi ukrayins'koyi molodi (pochatok) / N. M. Dembyts'ka.- Sotsial'na psykholohiya. – 2008. – # 2 (28). - S. 49 - 59.,
7. Dobrolyubov N.A. O znachenyy avtoryteta v vospytanyy / N. A. Dobrolyubov.- Yzbr. Fylos. Proyzvedeniya. T.1. – M., 1948. – S.57 – 82.
8. Kozlova E. V. *Psykholohycheskye osobennosti sotsyalyzatsyy na raznikh etapakh det-stva*. Dys. .... kandydata psykhol. nauk: 19.00.07 / Elena Vladymyrovna Kozlova. – M. 1998. – 150 s.;
9. Krayh H. *Psykholohyya razvytyya*. / H.Krayh.-SPb.1997.-998s.
10. Kuryata Yu. V. *Kharakterystyka osnovnykh chynnykiv sotsializatsiyi ditey u suchasnomu suspil'stvi* // Materialy II Mikdzynarodowej naukowe-praktycznej konferencji "Wyksztaicenie i nauka bez granic – '2005". Tom 19. Psychologia i socjologia. – Przemysl-Praha: Sp. Z o.o. "Nauka i studia". – 2005. – S. 79–81.,
11. Lozhkin H.V., *Ekonomichna psykholohiya* / H.V. Lozhkin. – K., 2008. –464 s.
12. Moskalenko V. V. *Ekonomichna kul'tura osobystosti ta yiyi sotsializuyucha funktsiya* / V. V. Moskalenko, O. O. Mishchenko // *Ekonomichna sotsializatsiya molodi: sotsial'no - psykholohichnyy aspekt : naukowe vydannya* / [Bilokon' I. V., Dembyts'ka N. M., Zubiashvili I. K. ta in.]; zah. red. V. V. Moskalenko. - K. : Ukrayins'kyy tsentr politychnoho menezhmentu, 2008. – S. 57–105.
13. Moskalenko V.V. *Sotsializatsiya osobystosti* / V.V. Moskalenko. – K., Ukrayins'kyy tsentr politychnoho menezhmentu, 2013 r. – 538 s.
14. Pylypenko L. *Sotsial'na refleksiya yak skladova zhyttyevoho samovyznachennya suchasnoyi molodi* / L.Pylypenko // *Sotsial'no – psykholohichnyy vymir demokratychnykh peretvoren' v Ukrayini* / Za red. Maksymenka S. D., Tsyby V. T., Shayhorods'koho Yu. Zh. ta in.. – K.: Ukrayins'kyy tsentr politychnoho menezhmentu, 2003. –S. 258-269.
15. Rubynshteyn S.L. *Osnovi obshchey psykholohy* / S.L.Rubynshteyn. SPb.: Pyter, 2004. – 713s.
16. *Sotsial'no-psykholohichni problemy stanovlennya sub»yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi : monohrafiya* / T.V. Hovorun, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili ta in. ; za nauk. redaktsiyeyu V.V. Moskalenko. — Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012